

אוניברסיטת בר-אילן

כתיב אותיות הפונקציה בעברית בקרב תלמידים דוברי עברית בישראל

שלומית רוזנשטוק

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך

בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

רכישת כתיב אותיות הפונקציה, אשר עומדת בבסיסו של מחקר זה, מושפעת ממאפייניה הייחודיים של קבוצת אותיות זו: אותיות הפונקציה מועטות במספרן בהשוואה לאותיות השורש; הן חוזרות על עצמן בשכיחות גבוהה בטקסטים כתובים בגלל תפקידיהן הדקדוקיים, ולכן החשיפה אליהן היא מרובה; לכל אות תפקידים דקדוקיים מוגדרים ומיפוי הצורנים הדקדוקיים אל הכתיב שלהם הוא שקוף וסדיר ביותר, שכן לכל צורן דקדוקי איות אחד בלבד. מההיבט הפונולוגי, רק ל-7 מתוך 11 אותיות הפונקציה קיימת חלופה הומופונית (א, י, ה, כ, ו, ת, ב). מההיבט המורפולוגי, אותיות הפונקציה מייצגות מערך מורפמות מצומצם יחסית (בהשוואה למערך מורפמות השורש בשפה), כך שאותן 11 אותיות פונקציה משמשות לייצוג מספר רב של מוספיות. לפיכך, אותיות פונקציה מסוימות מסמנות מגוון רב של מורפמות. התארגנות זו של אותיות הפונקציה מלמדת אותנו עד כמה מערכת הכתב, האורתוגראפיה, היא מערכת לשונית: מספר קטן של יסודות אורתוגראפיים אשר מסמנים מספר גדול של קטגוריות לשוניות, המתקבצים יחדיו בצורה שיטתית.

מטרת המחקר הנוכחי היא לבדוק באופן שיטתי את רכישת כתיב אותיות הפונקציה בעברית, על מאפייניהן השפתיים השונים (תפקידיהן המורפולוגיים, מיקומן האורתוגראפי וייצוגן הפונולוגי) יחד עם שכיחותן בשפה, המשתנה בין אותיות הפונקציה השונות בתפקידים השונים, בגילאים שונים. מוצאו של מחקר זה הוא התפיסה הפסיכולינגוויסטית הרואה בשפה מערכת ייצוג קוגניטיבי, אשר בוחנת את אופן הרכישה והייצוג של הידע השפתי. לפי תפיסה זו, יעילות הלמידה ואיכות הייצוג של מערכת הכתיב נגזרים מיחסי גומלין בין סדרה של גורמים פסיכולינגוויסטיים, בהם שכיחות הפריטים, העקביות והסדירות שבהופתעם והקשרים ביניהם. ייחודו של מחקר זה הוא בהגדרת קריטריונים אשר מחד מייצגים את הגורמים הפסיכולינגוויסטיים המשפיעים על איכות הייצוג הכתוב - שקיפות, סדירות ושכיחות, כפונקציה של הרכיבים הפונולוגיים, המורפולוגיים והאורתוגראפיים של אותיות הפונקציה. מאידך הגדרת הקריטריונים מאפשר סיווג של אותיות הפונקציה לקבוצות בעלות פרופיל פסיכולינגוויסטי אחיד המבוסס על מאפייניהן השפתיים והתנהגותן בהיבט הפסיכולינגוויסטי.

ראשית, בעבודה זו יצרנו פרופילים של כלל המילים במבחן הכתיב, מתוך 57 הקטגוריות הלשוניות של המילים ששימשו במבחן הכתיב. יצירת הפרופילים היוותה בסיס לבחינת ההבדלים בין התלמידים בגילאים השונים בהישגי הכתיב. בהמשך, בעזרת הפרופילים ניתן היה לבחון גם את ההבדלים בהישגים במבחן כתיב אותיות הפונקציה בין התלמידים בגילאים השונים על פי חמשת

הקריטריונים שהוגדרו לעיל יחד, ובכך לעמוד על משמעותם השונה של כל אחד מן הקריטריונים בגילאים השונים, על פי מידת הפערים שיתקבלו בהישגי התלמידים בגילאים השונים. קטגוריות המילים (57 קטגוריות לשוניות על פי האות ותפקידיה בשפה) סווגו לפרופילים בעלי מאפיינים זהים על פי התנהגותן של אותיות הפונקציה בהיבטים הפסיכולינגוויסטים, כפי שבאים לידי ביטוי בחמשת הקריטריונים שהוגדרו. בהליך זה התקבלו עשרה פרופילים, בהם נכללות כל 57 הקטגוריות של המילים בהן הופיעו אותיות הפונקציה, אשר סווגו כבעלות מאפיינים זהים בקטבים השונים של חמשת הקריטריונים המגדירים במחקר זה את ההיבטים הפסיכולינגוויסטים.

המחקר בחן את ההבדלים בהישגים במבחן כתיב אותיות פונקציה על פי הגילים השונים ועל פי גורמי השכיחות השקיפות והסדירות של אותיות הפונקציה: שכיחות המילה בשפה (שכיחה, נדירה) בכל אחד מחמשת הקריטריונים שהוגדרו במחקר לשקיפות וסדירות. מטרת המחקר היו:

- (1) לבחון את ההבדלים בהישגים במבחן כתיב אותיות הפונקציה, בקרב תלמידים בגילאים השונים (בכיתות ב', ד', ז', י') על פי רמת שכיחות המילה (שכיחות, נדירות) ומיקומה האותוגראפי של אות הפונקציה במילה; (2) לבחון את ההבדלים בהישגים במבחן כתיב אותיות הפונקציה, בקרב תלמידים בגילאים השונים (בכיתות ב', ד', ז', י') על פי רמת שכיחות המילה (שכיחות, נדירות) ושכיחות אות הפונקציה בתפקיד מורפולוגי; (3) לבחון את ההבדלים בהישגים במבחן כתיב אותיות הפונקציה, בקרב תלמידים בגילאים השונים (בכיתות ב', ד', ז', י') על פי רמת שכיחות המילה (שכיחות, נדירות) וקיומם של אויבים (מתחרים פונולוגיים, מורפולוגיים או אורתוגראפיים); (4) לבחון את ההבדלים בהישגים במבחן כתיב אותיות הפונקציה, בקרב תלמידים בגילאים השונים (בכיתות ב', ד', ז', י') על פי רמת שכיחות המילה (שכיחות, נדירות) וייצוגה הפונולוגי של אות הפונקציה (פונולוגיה עלומה או לא עלומה); (5) לבחון את ההבדלים בהישגים במבחן כתיב אותיות הפונקציה, בקרב תלמידים בגילאים השונים (בכיתות ב', ד', ז', י') על פי רמת שכיחות המילה (שכיחות, נדירות) והישענותו של איות אות הפונקציה על הכללה אותוגראפית בעלת עוצמה (הישענות או הפרה של הכללה). בנוסף, בחן המחקר את ההבדלים בהישגים במבחן כתיב אותיות הפונקציה, בין התלמידים בגילאים השונים ברמות השכיחות השונות של המילים, על פי חמשת הקריטריונים יחד, על מנת להתרשם ממידת חשיבותם השונה של הקריטריונים בגילאים השונים, וזאת על פי מידת הפערים בהישגי התלמידים בגילאים השונים, בכל קריטריון.

מתוצאות המחקר עולה חשיבותם של הקריטריונים שהוגדרו לשקיפות וסדירות, באופן הבא: (1) כאשר אות הפונקציה ממוקמת בשוליים מובחנים של המילה ההישגים גבוהים יותר בכל

הכיתות, בהשוואה למצב בו אות הפונקציה משורגת במילה. הבדלים אלו בהישגים הולכים ומצטמצמים עם העליה בגיל. כך גם במילים שכיחות וגם במילים נדירות, עם הבדלים גדולים יותר במילים הנדירות; (2) בכל הכיתות, למעט בכיתה י', נמצאו הישגים גבוהים יותר כאשר אות הפונקציה שכיחה בתפקיד מורפולוגי לעומת המצב בו אינה שכיחה בתפקיד מורפולוגי, גם במילים שכיחות וגם במילים נדירות בשפה; (3) כאשר לאות הפונקציה אין אויבים, כלומר, כאשר אין לאות הפונקציה חלופה פונולוגית או מורפולוגית העלולה להעמיד את איותה התקין בפני תחרות נמצאו הישגים גבוהים יותר, בכל הכיתות, כאשר הבדלים אלו בהישגים הולכים ומצטמצמים עם העליה בגיל עד להעלמותם בכיתה י'. כך גם במילים שכיחות וגם במילים נדירות עם הבדלים גדולים יותר במילים נדירות (למעט בכיתה י' אשר אצלם לא נמצא הבדל בין מילים שכיחות לנדירות); (4) כאשר לאות הפונקציה ייצוג פונולוגי מלא (פונולוגיה שאינה עלומה), כלומר כאשר מתקיים קשר גראפון-פונמי בין אות הפונקציה הנכתבת לייצוג הצלילי שלה, באופן שאינו חלקי או עמום, ואינו מסתמך על המורפולוגיה בלבד - נמצאו הישגים גבוהים יותר בכל הכיתות, כאשר הבדלים אלו בהישגים הולכים ומצטמצמים עם העליה בגיל. כך גם במילים שכיחות וגם במילים נדירות; (5) כאשר הכללות אורתוגראפיות בשפה, המאופיינות בסדירות ועקביות, מתקיימות ומנחות את איותה של אות הפונקציה (בניגוד למצב בו איות אות הפונקציה סותר או מפר הכללה אורתוגראפית בשפה) נמצאו הישגים גבוהים יותר בכל הכיתות, כאשר הבדלים אלו בהישגים הולכים ומצטמצמים עם העליה בגיל, עד להעלמותם בכיתות ז' ו-י', גם במילים שכיחות וגם במילים נדירות.

בנוסף, בהתחקות אחר מידת חשיבותם השונה של הקריטריונים בגילאים השונים, על פי מידת הפערים בהישגי התלמידים בגילאים השונים, בכל קריטריון, מעלה המחקר כי כל אחד מחמשת הקריטריונים נמצא משמעותי עבור התלמידים בבואם לאיית את אות הפונקציה, ומביא להבדלים בהישגים במבחן הכתיב. הבדלים אלו בהישגים הולכים ויורדים עם העליה בגיל, ונמצאו משמעותיים יותר עבור מילים נדירות בשפה בהשוואה למילים שכיחות בשפה. עוד עולה כי הקריטריונים שוליים המובחנים, שכיחות האות בתפקיד המורפולוגי והפונולוגיה העלומה מביאים לפערים גדולים יותר בהישגים מאשר הקריטריונים קיום אויבים לאות הפונקציה והכללה אורתוגראפית רבת עוצמה.

בחינת מידת משמעותם של הקריטריונים השונים שהוגדרו, בתהליך רכישת הכתיב בגילאים השונים, מאפשרת הסתכלות ייחודית על אופי וקצב רכישת הכתיב של אותיות הפונקציה, אשר תורמת לידיע המתהווה על הוראת הכתיב בקרב תלמידים דוברי עברית. לאור הממצאים המאירים קריטריונים מסוימים כמשמעותיים יותר ברכישת כתיב אותיות הפונקציה לאורך שנות

בית הספר, עולה חשיבות ההוראה המפורשת של הידע המורפולוגי – ההיבטים הצורניים והתפקודיים של הלשון, והקשר ההדוק ביניהם; חשיבות הוראה מפורשת של חתירה להבנת סדירות חוקיות והכללות בכתב; חשיבותה של מידת החשיפה למגוון המילים בשפה, אשר מעלה את מידת ההיכרות עם המילים וככזו עשויה לפצות על אי-סדירות או שקיפות נמוכה בקשרים שבין הפונולוגיה-אורתוגרפיה-מורפולוגיה באותיות הפונקציה. הוראת הכתיב ככלל, והוראת כתיב אותיות הפונקציה בפרט, לא זו בלבד שתשפר את האיות התקין אלא תחזק ותגבש את הידע הלשוני המתהווה בקרב התלמידים על שפתם. ממצאי המחקר החדשניים מניחים את היסודות לבניית תכנית התערבות בכתב הממוקדת בקבוצת אותיות פונקציה ומאפשרת הסתכלות היררכית ושיטתית על אופי וקצב רכישתן.